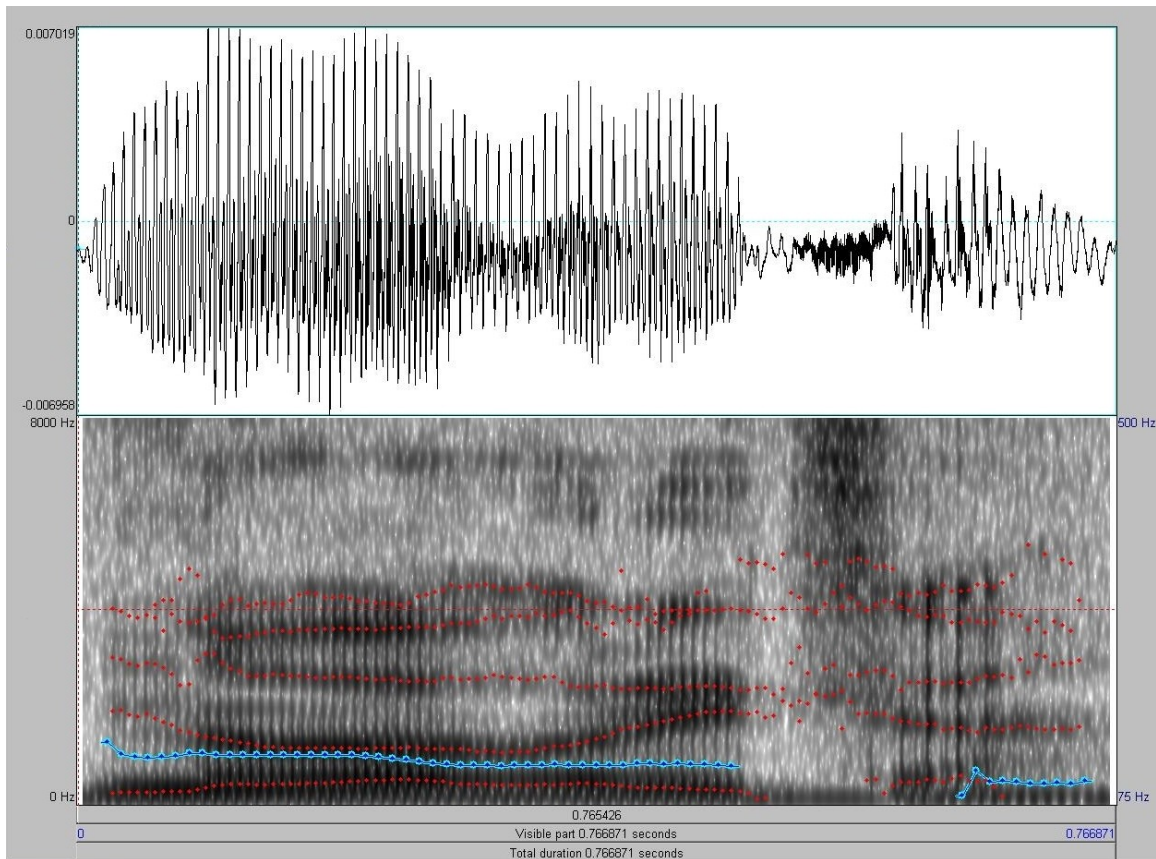

Splošno jezikoslovje – FONOLOGIJA

Za razliko od fonetike, ki se ukvarja s preučevanjem glasov, kakršne izgovarjamo oziroma slišimo. Torej govori o zunanji podobi glasov, o njihovih fizikalnih lastnostih, fonologija preučuje, kako naši možgani te glasove dojemajo.

Za goli opis glasovne podobe jezika dejansko ne potrebujemo abecede (črkovnega sistema, kot je IPA), saj je najbolj točen opis glasovne podobe le zapis zvočnega valovanja, kakršnega nam izriše recimo Praat. Nekaj na temo te slike.

Zapis s črkami je že poskus vnosa nekaj naše intuicije o sestavljenosti te zvočne verige. Dejali smo, da glasovi imajo realnost, vendar je ta realnost znotraj naših možgan. Način, kako si mi zvočno verigo zapomnimo, kako jo imamo shranjeno v možganih.

Dejali smo, da je *glas* kot pojem stvar fonetike, dejansko pa bi moral biti stvar fonetike le zapis zvoka ne pa tudi njegovo segmentiranje. Segmentiranje ne more biti neodvisno od naše teorije jezika. Že to, da zvočno verigo razdelimo na glasove je posledica naše predpostavke, da so osnovni gradniki jezika glasovi.

Fonologija preučuje našo nezavedno reprezentacijo glasov oziroma celotne zvočne verige, določa razlikovalne oznake, ki glasove ločijo med seboj in ugotavlja, kako se glasovi družijo v večje glasovne gradnike – zloge. Fonologija preučuje tudi nezavedne avtomatske procese, ki spreminjajo glasove v različnih okoljih. Skuša razumeti zakaj Japonci angleški 'ice cream' /ajskrim/ izgovorijo kot [ajsikurimu] in zakaj angleščina ločuje med [pik] in [pig], mi pa /pig/ izgovorimo [pik].

Splošno jezikoslovje – FONOLOGIJA

Prej omenjene črke, ki jih uporabljamo v fonetiki pa tudi v običajnem zapisu, kažejo na našo intuicijo glede segmentiranja glasovne verige. To intuicijo upošteva tudi fonologija. Eden ustreznikov glasu (in črki) je **fonem**, vendar ni vsak glas tudi fonem, fonem ima še nek dodaten pomen. Fonem je najmanjša pomensko razlikovalna enota. Fonemi so tisti glasovi, ki smo jih sposobni razlikovati med seboj, tako v osamitvi, kot znotraj besed. Najmanjša razlika (na ravni glasa) med dvema besedama je v enem samem fonemu. Pari takšnih besed, ki se razlikujejo v enem samem fonemu se imenujejo minimalni pari.

- Minimalni par – besedni par, ki se glasovno razlikuje v le enem glasu. Glasova, ki sodelujeta v minimalnem paru pripadata različnim fonemoma. Tu je treba poudariti, da je pomemben izgovor in ne zapis.
  - *rob* ≠ *rop* ne tvorita minimalni par, saj se obe besedi izgovorita enako [rop] = [rop]
  - Minimalni par tvorita roditeljski obliki the dveh samostalnikov: [roba] ≠ [ropa]
- *pob* : *bob* : *zob* : *sob* : *šob/šop* : *lob/lop* : *rob/rop* : *dob* : *top* : *kop* : *gob* : *job* : *čop* : *cop* : *hop* : *džob*
- *fap* : *kap* : *wap* : *rab* : *gap* : *lab* : *žab* : *sap* : *bab* : *šap* : *cap* : *map*
- *kip* : *kap* : *kup* : *kop* : *kep*
- *pas* : *pes* : *poz* : *pis*

Idealno bi bilo dobiti minimalne pare za vse kombinacije fonemov v enem in istem okolju. Vendar je kaj takega verjetno nemogoče. Ker pravih minimalnih parov včasih preprosto ne moremo dobiti, se moramo zadovoljiti tudi z bližnjimi minimalnimi pari. O bližnjem minimalnem paru govorimo, ko gre za primerljivo glasovno okolje. Besedi *bob* : *žog* bi lahko uporabili kot bližnji minimalni par za fonema *b* in *ž*. Fonema se pojavljata v obeh besedah na začetku besede pred naglašnim samoglasnikom 'o'. Beseda pa ima v obeh primerih le en zlog in le tri glasove.

Seveda moramo biti tu pozorni. Neposredna okolica vedno vpliva na izgovor nekega glasu.

- [taŋke], [tende], [tinte] ... [ŋ] in [n] sta tu sicer v primerljivem okolju, vendar, kakor bomo videli spodaj, je njuna razlika pogojena z neposredno okolico.

Različni jeziki imajo seveda drugačne minimalne pare, kar pomeni, da imajo drugi jeziki lahko drugačen nabor fonemov. V angleščini imamo minimalne pare za [ŋ] in [n]:

- *pin* [pin] 'bucka' : *ping* [piŋ] 'žvenkniti'
- *beet* [bijt] 'repa' : *bit* [bit] 'košček' : *bait* [bejt] 'vaba' : *bet* [bet] 'staviti' : *bat* [bæt] 'netopir'

Nekateri jeziki na fonemski ravni ločijo tudi dolžino glasov. V japonščini imamo minimalne pare, ki se ločijo le po dolžini samoglasnika, v italijaščini pa v dolžini soglasnika.

- japonščina: [tori] 'ptica' ≠ [tori:] 'vrata v svetišče'
- italijaščina: [fato] 'usoda' ≠ [fat:o] 'dejstvo'

Splošno jezikoslovje – FONOLOGIJA

V kitajskih jezikih (mandarinščini, šanghajščini, kantonščini itd.), je fonemska tudi višina glasu. Isti niz glasov tvori minimalne pare, če so izgovorjeni z različnimi toni.

- mandarinščina: *mâ* (padajoči ton) ‘okregati’ : *mǎ* (rastoči ton) ‘konoplja’ :
má (visoki ton) ‘mama’

Fonetično pogojena alternacija je tisto spreminjanje glasu na katerega vpliva glasovno okolje. Izgovorna različica fonema je **alofon**. Alofoni istega fonema so v komplementarni distribuciji oziroma dopolnjujoči razvrstitvi. To pomeni, da okolja, v katerih se pojavljajo, pokrivajo celoten nabor okolij in da se med seboj nikoli ne prekrivajo. Le en alofon je dovoljen v posameznem okolju (sicer ne bi mogli vedeti, kdaj naj uporabimo kateri alofon).

- Slovenski fonem /n/ ima alofone [ŋ] in [n] in [ɲ]
  - /sani/ → [sani]
  - /sanke/ → [saŋke]
  - /dan vesolja/ → [danɲvesolja]
- /m/ ima alofona [ɱ] in [m]
  - /lom valov/ → [loɱvalov]
  - /krom fri/ → [kromɱfri]

Po drugih jezikih so razmerja med glasovi seveda različna.

- V angleščini imajo fonemi /p t k/ po dva alofona, zapornik brez pridiha— [p t k]—in zapornik s pridihom—[p^h t^h k^h].
  - /tone/ = [t^hown] : /stone/ = [stown]
  - /kin/ = [k^hin] : /skin/ = [skin]
- kmerščina razlikuje med zaporniki s pridihom in zaporniki brez pridiha. Glasova [t] in [t^h] pripadata različnim fonemom.
  - [tɔp] ‘podpirati’ nasproti [t^hɔp] ‘zadušen’
  - [kat] ‘rezati’ nasproti [k^hat] ‘polirati’

Podobno razliko smo opazili tudi pri slovenščini in angleščini. [ŋ] in [n] sta v slovenščini dva alofona istega fonema, v angleščini pa se ta dva glasova pojavljata v enakih okoljih in tako tvorita dva različna fonema.

Zlog

Zlog je intuitivna enota znotraj besed z **V**(okalom) in sostoječimi **C**(onsonanti). Kot govorci slovenščine imamo sodbe o deljenju besede na zloge. Tudi če srečamo novo besedo, jo bomo sposobni razdeliti na zloge.

Podobno, kot smo videli zgoraj, da posamični glasovi sodelujejo pri govornih napakah, najdemo tudi napake, kjer nastopajo zlogi. Primer take napake je reči „navorne gopake“ namesto „govorne napake“ (dejanska slišana napaka). Zlog ima torej neko realnost v naših možganih.

Še en dokaz o realnosti zloga nam predstavljajo jezikovne igrice. To so igre, kjer se namensko spreminjajo besede. V slovenščini prav dosti takšnih iger ni (oz. jih jaz ne poznam). Pri takšnih igrah se pogosto spreminjajo zlogi, recimo, da se obrne vrstni red

Splošno jezikoslovje – FONOLOGIJA

zlogov v besedi. Če hočete zvedeti kaj več o jezikovnih igrah, si preberite na internetu v Wikipediji – 'language game'. Primer take igre je srbska jezikovna igra šatrovački.

Zlog je sestavljen iz jedra (nukleus), vzglasja (onset) in izglasja (coda). Po Toporišiču (2001) je 'vzglasje' del besede pred osrednjim besednim naglasom, 'izglasje' pa del besede za osrednjim besednim naglasom. Unuk (2003) naj bi 'vzglasje' uporabljal za začetek besede, 'izglasje' pa za konec. Ker se poimenovanje začetka besede s posebno besedo ne zdi ne vem kako nujno (ali smiselno), Unuku ne bomo sledili. Poimenovanje dela besede do glavnega naglasa in dela besede po glavnem naglasu pa ravno tako ni potrebno, zato bomo 'vzglaje' in 'izglasje' uporabljali za poimenovanje delov zloga. Jedro zloga je običajno samoglasnik lahko pa je tudi zlogotvorni soglasnik.

Poznamo številne univerzalne lastnosti zlogov, recimo:

- Jedro je najbolj zveneč del zloga.
- Zvenečnost raste od najoddaljenejšega soglasnika do jedra.

Jeziki se razlikujejo po dopustnosti oblike zloga. Najenostavnejši/ najnaravnejši/ najmanj zaznamovan zlog je CV, torej soglasnik, ki mu sledi samoglasnik, oziroma jedro in onset/ vzglasje. CV zlogi obstajajo v vseh jezikih. Hkrati je to edina oblika zloga, ki jo poznajo vsi jeziki sveta. Prve otroške besede so tudi sestavljene iz takih zlogov:

- *ma.ma ta.ta ba.ba ...* (. označuje zložno mejo)

Ker je CV najosnovnejši in najmanj zaznamovan zlog, se v nizu ...VCV... soglasnik vedno pridruži drugemu samoglasniku → ...V.CV... Nekateri jeziki dopuščajo samo CV zloge, obstajajo pa tudi jeziki, ki dopuščajo precej bolj kompleksne zloge. V angleščini je maksimalni zlog sCCVCC, Japonščina pa pozna le tri tipe zlogov: CV, CVN ('N' je nosnik) in CVC.CV (če je C.C dolg soglasnik). Ko privzamemo tujko, v naš jezik pride nam tuje zaporedje glasov. To tuje zaporedje glasov izgovorimo po lastnih pravilih in ga podomačimo. Tako so Japonci spremenili angleške tujke z dodajanjem samoglasnikov.

- permanent [pərmənt] → [perumanentu]
- ice cream [ajskrim] → [ajsikurimu]
- evaporated milk [evaporejtɪd milk] → [ebaporetiddo miruku]

slovenščina tudi dopušča CCVCC [smərt] ter [klanc] in sCC vzglasja/onsete [sklon]

Fonološke spremembe

Podomačevanje tujk je eden od načinov ugotavljanja fonologije določenega jezika. Pri podomačevanju se zelo lepo pokaže, katere fonološke lastnosti besed so pomembne v nekem jeziku.

- epenteza ali vstavljanje glasov (e.g. japonščina)
  - 'pocket' [po.ke.to]
- Izbris soglasnika je pogost pri morfoloških procesih. Če ostanemo pri japonščini, je ena možnih rešitev za njihove enostavne zloge tudi brisanje zadnjega soglasnika: 'pocket' [pok.ke]
- V slovenščini je brisanje pogosto pri tvorbi pridevnikov iz imen.
  - Gorica → goriški = /goric- + -ski/
  - Kamnik → Kamniški = /kamnik + -ski/
  - Loka → Loški = /lok- + -ski/

Splošno jezikoslovje – FONOLOGIJA

Slovenščini ni treba spreminjati zložne zgradbe v angleških izposojenkah, ker so angleški zlogi enako kompleksni ali celo preprostejši od slovenskih. Moramo pa spremeniti glasove, ker nimamo istih glasov kot angleščina: Angleški [ðə best] je pri nas [də best].

Oznake

Fonologija operira z razlikovalnimi oznakami. Te oznake opisujejo glasove in so binarne (oznaka ima vrednost + ali –). Načeloma so te oznake enake ali pa vsaj sorodne fonetičnim oznakam, s katerimi smo opisovali glasove. Nekatere opisujejo fonološke lastnosti glasov in torej ne morejo biti fonetične.

- Glasovi z isto vrednostjo oznake tvorijo naravne razrede/skupine.

/a/	/s/
+ zlogotvoren	– zlogotvoren
– soglasniški	+ soglasniški
+ zvočnik	– zvočnik
+ kontinuiran	+ kontinuiran
+ nizek	– zvoneč
– visok	+ alveolaren

- Alternativno lahko oznake razporedimo v drevo. V tem primeru oznake niso binarne, temveč je sama prisotnost oznake enakovredna vrednosti +, odsotnost oznake pa vrednosti –. Oznake so razporejene tako, da se oznaka [mesto] deli na tri oznake [ustničen], [prednje jezikoven], [zadnje jezikoven], te pa še naprej ... S tem se tu ne bomo ukvarjali.

Izpeljave in vrstni red pravil

Fonemi so razlikovalni, uporablja jih naš notranji leksikon. Kar izgovorimo so realizacije fonemov, ki so lahko tudi alofoni nekega fonema. Pot od fonema do izgovorjenega glasu opišemo s pravili.

- /rob/ razzvenečenje na koncu besede → [rop]
C → C / _#
[– zvočnik] [– zvočnik]
[+ zvoneč] [– zvoneč]

Ko pišemo pravila za alofonske različice posameznega fonema, moramo paziti, da navedemo najprej najbolj specifična in nato bolj splošna pravila.

- Recimo za alofona [ŋ] in [m] fonema /m/
  1. /m/ → [ŋ] / __ C
[+ zobnoustničen]
  2. → [m] / povsod drugje

Če bi zamenjali vrstni red pravil, bi dobili napačen rezultat. Če bi namreč najprej iz /m/ naredili [m] v vseh okoljih, ne bi ostalo nobenega drugega okolja, v katerem bi lahko aplicirali pravilo /m/ → [ŋ].

Paziti moramo tudi, katerega od alofonov bomo izbrali za osnovno obliko fonema. Izbrali bomo tistega, ki ima bolj široko distribucijo, tistega, ki se pojavlja v več okoljih. Tako bomo predpostavili manjše število pravil med fonemom in obema alofonoma.